

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

Национальная библиотека
Республики Тыва им. А.С. Пушкина
СЕКТОР
ГОСБИБЛИОГ

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyn.ru

№37
(19376)

2020 чылдың
апрель 9
четверг

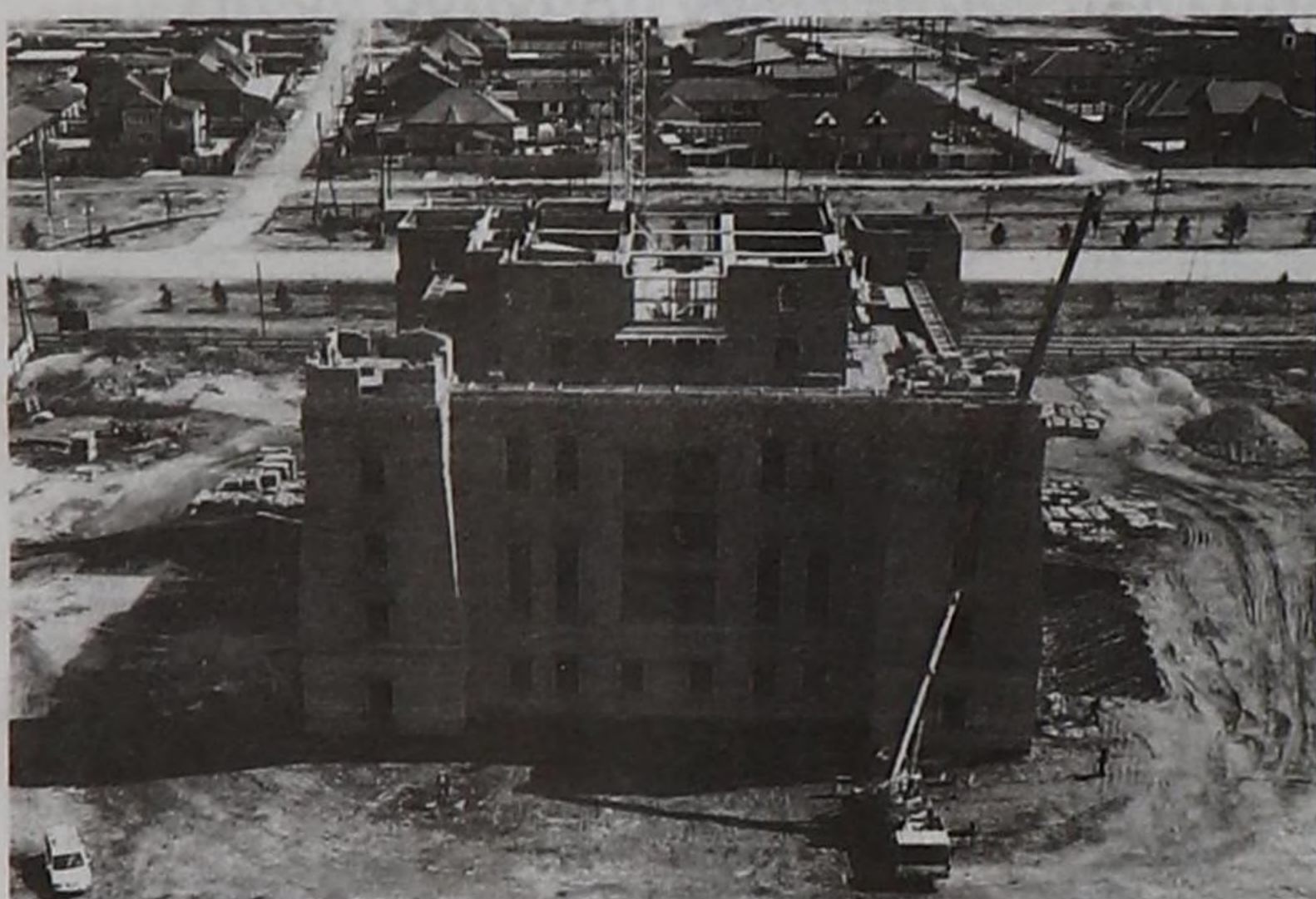
Хүннүн үнери — 05:18
Ажары — 18:30
Хүн дурту — 13:12

Садар өртээ хостуг 12+

Бисте бо хүнге чедир коронавирус илереттинмээн. Россияда арыг арткан 3 регионнар: ЧУКОТКА, АЛТАЙ, ТЫВА

Тываның Баштыңының ажил-херээ

Ш.КАРА-ООЛ: "ТӨРЕВИСТИҢ ЭҢ УЛУГ ХҮРЭЭЗИНДЕ ТЫВА ООЛДАР АЖЫЛДАП ТУРАР"

Апрель 7-де Тываның Баштыңы республикада эң улуг сарыг шажын төвү апаар — чаа хүрээ тудуунга чораан.

"Тудугжу оолдарывыстың шудургу ажылы онза-дыр. Хүрээниң тудуу улуг болганда, тудугжуларның санын ам-даа көвүдетсе эки боор. Чүгле иштиги ажилдарга безин 100 ажыг кижиге херек апаар. Ынчанга шевлерекчилерни мөөңнээр бис. Чыып алган акша-хөреңгивис бар, хомудатпас бис. Тудугну доозуп алырга, ал-бодунуң чуртталгазынга, ажы-төлүнүң келир үезинге, ажил-херээнге улуг ак орукту ажыдып, чаагай үүлени ажыдып алыр. Хүрээ тудуу алызында барып, тыва чоннуң чырык угаанче оруун ажыдып, камгалап өргөзүн тургузар сүлдө-сүзүктүн бедик хей-адының тугу апаар" — деп, Тываның Баштыңы чугаалаан.

А Камбы-лама эргелели бо хүрээ тудуунуң иштинге тургузар бурган сагызыннар база шажын ёзуунуң каасталгаларын кылыр мастерлер-биле чугааны кылып, дугуржулганы чорудуп турарын Тываның Камбы-ламазы Лодой башкы чугаалаан.

"Чазаавыстың Даргазының эгелеп каан үүлөзи, Далай-Лама башкывыстың айызап каан тудуу улаштыр туттунуп турарынга өөрүп тур бис. Чазак Даргазы Ш. Кара-оолдун шак-ла мындыг базымнарны чонунга дээш кылып турары, кайгамчык-тыр. Ыдыктыг Далай-Лама башкывыс кижиге бүрүзүнге аас-кежикти чедип алыр ыңдыг ыдыктыг оран турар

болза, ынчан чон аас-кежикти чедип алырының үрезинин тарып, ол орандан камгаладылээр деп, чугаалаан. Тывада камгаладың ыңдыг улуг хүрээ-хииди туттунуп турары дыка эки-дир.

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол хүрээ тудуунче кыдыындан спонсорларны дилеп, оларны улуг үүлөже хаара тудар чугааларны ам-даа чорудуп турар.

"Бистер бо хүн Камбы башкы-биле тудуууска чедип келгеш, мону хынап турарывыстың утказы улуг. Хей-адывыстың, сүлдөвистиң бадыткалы — бо тудууушта. Бо хонуктарда Сергей Күжүгетович Шойгу-биле турдум. Чонум база билген чадапас боор. Сергей Күжүгетович эр-хей болуп, бир шиитпирни үндүрүп берди! Кышкы үеде хоорайывыс ыжын канчалза экил деп, кады сайгарып, чугаалажып, сүмелештивис. Найысылалды ышталдырган котельнаялар санын эвээжедир дээш, хоорайның мэриязы, удуртулгазы шиитпирлерни үндүрүп турарын чугааладым. Ынчангаш кадет училищезиниң ийи котельнаязын өжүрүп, хоорайның чылыг курлавырындан кош-тунза кандыгыл деп саналдаш, ынаар акшаландырышкындан берип көрүңер деп, дилегни кылдым. Сергей Күжүгетович дораан шиитпирни үндүрүп берди. "Ийе, ынчанмай канчаар, мээң өскөн хоорайым арыг болзун, ынчангаш маңаа хирлиг (Уланчызы 2-ги арында)."

ТОЖУ

Бүдүн Тываның чонун дүвүрөткен медээ: Тожу кожуунуң Ырбан сумузунга коронавирустуг хамааты дыштанып чорааш барган. Красноярск чурттуг өг-бүлө бодунуң машиназынга Тываже келгеш, март 22-ден апрель 4-ке чедир балыктап, төрелдери-биле ужуражып, Тожу кожуунга четкени билдинген. Социал четкилерге чоннуң чугаазы дыргын тарай берген. Удаваанда күрүне органнары база ол фактыны бадыткааш, эмчилерни Тожу кожуунче шинчилеп кылыры-биле чоруткан.

Апрель 8-те тодаарыны болза, эр кижиге март 14-те Красноярсктан Москва хоорайже сургакчылап чораан. Катай чораан удуртукчузу коронавирустуг болганы билдинген. Өске эштери-биле деңге анализ дужаагаш, ол бажыңга бот-изоляцияга олурбайн, Тываже чорупкан. Кызылга, Тоора-Хемге, Ырбанга 300 ажыг кижилер-биле ужуражып, контактылыг болганын эмчилер анализтер чыыр дээш илереткен. Бир дугаар алган 64 анализтиң 30 эртенинде-ле «вирус чок» деп түңнелдиг болган.

Тываның Чазааның Баштыңы ол медээ-биле Инстаграмга дораан үлөшкен. «Эмчи колледжиниң доозукчулары экстернат-биле хуусазындан эрте дипломнарын ап турда, оларга байыр чедирип тургаш идегелдиг медээ алдым, дыка өөрдүм, шупту чүве эки болзун» — деп ол социал четкиге дорт эфир үезинде көрүкчүлерге чугаалаан.

А Тожу кожуунуң чурттакчылары боттарының вайбер бөлүктөрүндө келген аалчыга килеңнеп, күрүне ажылы кылып чоруур кижиниң харыысалга чогуң кайгап, хемчээн алырын чугаалажып турарлар. Бадыткалтынмаан медээлерден алырга, ук хамааты Федералдыг суг курлавырларының Енисей Агентиелениң ажилдакчызы. Тываның сугларга хамаарышкан айтырыглары болгаш чөпшээрелдери бо Агенстводан

хамааржыр. Ол чылдагаандан ийик бе, келген аалчыга ужурашпаан дарга-ла чок болган, деп чон четкиде бижип турар. Кызылда болгаш кожуунда аңгы-аңгы даргалар-биле ол ужуражып, хол тудушкан болган. Четкиге харыысалга чок иштиги херектер ажилчынарындан тарай берген контактыларны көөрге, кожуунуң прокурору, МЧС, Водоканал, Ырбан сумузунуң чагырыкчызы дээш элээн аттар илерээн.

Эң-не кол айтырыг: кандыг кончук улуг тура-биле өскөлөрниң амы-тынын, кадыын бодавайн, чаңгыс борбак кижиге бүдүн регионга айыыл тургузуптарындан чалданмаан?

Коронавирууска удур Штабтың дыңнады-биле алырга, Тожу кожуунуң сумулар аразында оруктары дуглаттыңан. Кызыл-биле аргыжар дош оруу база апрель 7-де хагдыңган. Коронавирустан аңгыда тожуларны дүвүредип турар айтырыг — электри хандырылгазы. Үүрмек авариялар эдери-биле ол үстүп-ле турар. «Мындыг байдалда эмнелгеге аарыг кижиге барымдаа чок» — деп, чон чугаалажып турар.

Чазак Баштыңының оралакчызы Саида Сенгииниң журналистерге тайылбырлааны болза: «Шупту чогуур хемчеглер алдыңган, Тожу-биле аргыжылга амгы үеде чок-даа болза, арктан анализтерниң түңнели-биле агаар дамчыштыр херек апарза, аш-чемни, эмнерни, специалистерни чедирип болур. Аарыг кижилер илерезе, Кызылче дораан эккээр, амгы үеде чизеде кирген контактылыг кижилер шупту бот-изоляцияда».

Тожу кожуунуң чонунуң бо байдалга хамаарыштыр социал четкилерде салып турар айтырыглары хей кезии чөптүг деп демдеглевес арга чок. Чижээ, амгы үеде кандыг-даа аңнаар, балыктаар сезон ажыттынмаан. Россияның бойдус курлавырлар сайыды Дмитрий Кобылкин эпидемия үезинде аңныыр сезонун долузу-биле хаап каапкан.

Саяна МОНГУШ
белеткээн.

YouTube

VK

f

Instagram

ЭВЭЭШ САННЫГ ҮНДЕЗИН ЧОННАРГА КОРОНАВИРУСТУҢ АЙЫЫЛЫ

Халдавырлык аарыгдан чаңгыс таварылга болур болза-ла – бүгү чурттагы чон ондактыг болуушкунга таваржыр.

COVID-19 коронавирусу халдавырлык негизин турарындан, Россияның ырак-узак булуңнарында Соңгу чүктүң биче буурай үндезин чоннарының төлөөлери айыылдыг байдалга таваржыр турар дээрзин, Соңгу чүктүң биче буурай чоннарынга дуза чедирер төвүнүн директору Родион Суляндзига чугаалаан.

Амгы үеде чурттуң девискээринде халдавырлык аарыгдан аараан кижилерниң саны барык 7,5 муң четкен. Оларның аразында Соңгу чүктүң биче буурай чоннарында аараан кижилер демдеглеттинмээн.

«Бистиң чуртувуста бүгү-ле национал биче суурлар улуг төптөрдөн хамааржыр – ынаар аш-чем аймаан, одаар чүүлдү

сөөртүп турар. Доктаамал аргы-жылга чорбайн турар, мындыг девискээрлерге айыыл турбас ужурулук ышкаш. Ынчалза-даа аңаа халдавырлык аарыг тыптып, чаңгыс-даа кижилер бээр болза, бүдүн суурга дыка улуг айыыл тургустунуп келир. Чүге дизе, ында оперативтиг эмчи дузасы чок, таарымчалыг байдалдар көрдүнмээн» – деп, Суляндзига «Уралинформбюро»-га чугаалаан.

Оң чугаазы-биле, кижилерниң айыыл чок чоруун хандырар дизе, эрге-чагырга органнары Соңгу чүктүң биче буурай чоннарының төлөөлери-биле бүгү-ле күженишкенин каттыштырар ужурулук деп турар. «Онза айыылдыг байдалда ырак суурларда чурттап турар кижилер хамааржыр. Оларга чогуур ужурулук дыңнадыг четпейн турар» – деп эксперт демдеглезен.

«Уралинформбюро» медээлеринден.

САЙГАРЛЫКЧЫЛАРГА ХУУЛАР ЧОККА ЧЭЭЛИНИ БЭЭР

РФ-тиң Чаззаа биче болгаш ортумак бизнеске хуулар чок кредиттерни бээрин дүргедедири-биле шиитпирни хүлээп алган – деп, Россия Федерациязының Экономика хөгжүлдээзиниң яамызының парлалга албаны дыңнаткан.

Россияның Чаззааның даргазының бирги оралакчысы Андрей Белоусов коронавирус халдавырлык үезинде биче болгаш ортумак бизнес чидиргилерге таварышпазы-биле, банкылар оларга чээли акшаларны бээрин дүргедедири-биле банкыларга даалганы берген. Ук сорулгаларже Төп банк 150 млрд рубльди аңгылаан.

Төп банкыдан акшаларны бирги ээлчегде Сбербанк, «ВТБ», «МСП»-банк, «Промсвязьбанк», «Газпром-банк», «Альфа» банк, Открытие банкылары алыр. Апрель 8-тен эгелеп, бо банкылар сайгарлыкчыларга акшаларны берип эгелээр. Сбербанк болгаш «ВТБ» эрткен

неделяның эгезинде-ле, сайгарлыкчыларга чылда 0 (тик) хуулу чээлилерни берип эгелээн. Амгы үеде Экономика яамызы субсидиялар алыры-биле банкыларның шилилгезин чорудуп эгелээн.

Экономика сайыды Максим Решетниковтуң демдеглет турары-биле, сайгарлыкчыларга субсидия акшаларын курлавыр фондузундан үндүрүп бээр. Сайгарлыкчыларга берип турар чээли акшаларның эң улуг түнүн, оларның бүдүрүлгезинде ажилдап турар ажилчиннарның санындан болгаш 6 айның дургузунда күш-ажыл төлөвириниң эң кудуку хемчээлинден хамааржып, биче болгаш ортумак бизнеске немелде акша төлөвириниң «курлавыры» болур. Деткимче акшаларының хемчээли 130 млрд. рубль, 1,5 млн. ажилчиннарны хаара тудар. Ол ышкаш чээли акшаларның 75 хуузу күрүне боду магадылап турар.

Парламент солуну.

«ТЫВАЖЕ ДЕЗИП ЧЕДИП КЕЛГЕН»

Бо сөстөрни онкологияга 40 ажыг чылдар иштинде ажилдап чораан интеллигент херээжен эмчи чугаалаан-дыр. Ол боду орус-даа эвес, тыва-даа эвес кижидир. Ынчангаш бир-ле чүүлге ону каразыыры нарын болур. «Соңгаар Саян артында коронавирус кедерей берген боорга, оон дезип, Красноярскиден чедип келген улустар-дыр» – деп чугаалап чоруп турган.

Кажан-на хыы ханып, тодар улус боор деп бодай бээр-дир мен. Тываже кээп-ле турар, аңап, балыктап чоруп-ла турар. Балыктаанда, доскаар ишти балыктыг чоруй баар-дыр. Ынча хөйну кайнаар алгаш чоруп турар улус боор? Чогум чүү чүве оларны Тываже сүрүп, сывыртап турар чоор?

Фейсбукта меңээ немежи алган орус эш-өөрүм менче хомудай берип-тир. Орустар шупту-ла хоптак-чазый браконьерлер эвес-тир деп бижип турду. Ийе,

шуптузу эвес. Чедип кээп турар улустар – браконьерлер-дир! Хоптак, топпас карактарлыг төтчөглекчилер-дир. Начальниктиң кадайы балык чиксей берген. Өг-бүле «чыыртым» машиназынга олурупкаш, барып-барып, делегейниң эң арыг чараш булуңу – Тожу халдып чорупкан. Топпас хырын оларны Тожу чедире берген. Чоруур чоруурда, коронавирус сөөртүп алгаш келген. Мээң чүү дээш ынчаар шугулдап турарымны, хүндүлүг номчукчуларым, айтыра бээр боор. Харыылаар мен. Вулкан ышкаш частып, хорадап, шугулдаар мен, чүге дээр бистер, тывалар, үш чүс муң четпес улус бис! Чаңгыс кижилер аарый бээр, бүгү Тыва аарыгдан чыдып болур. Бистер, алтайлар, чукалар өскелерден үр туттунуп келдвис! Ынчалза-даа караа топпас кижилер кирип чүткүп, аарыгны эккеп турар-дыр.

Алла ДОНГУР-ООЛ.

Ш.КАРА-ООЛ: "ТӨРЕВИСТИҢ ЭҢ УЛУГ ХҮРЭЭЗИНДЕ ТЫВА ООЛДАР АЖЫЛДАП ТУРАР"

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

объект турбазын. Бо чылын ону тудуп эгелээр бис» – деп аазаашкынны берди. Ол дээр бети дизе-ле 50 млн. рубль акшаның айтыры-дыр. Ындыг чедииш-кинниг болдум, хүндүлүг чаңгыс чер-чурттуларым.

Кадеттер корпусунга чоок чыдар хүрээвисти чылыг четкизинге кожуп алып байдал база тургустунуп кээр. Ол дээр бистиң бо хүрээ тудуунда ажилывыстың бир үлөзи күүсеттиниң турары ол. Бедик хей-аъдывыстың, сүлдөвистиң бир бадыткалы – бо тудугнуң айтырыгы ала-чайгаар чиик чоруп турарын силерге дыңнадысакым.

Оон аңгыда, шынап-ла берге үени эрттирип тур бис, чонум. Чогум буянныг улуг үүлени бүдүрүп турар болганывыста, чиик эрте бээр боор бис деп, бүзүрүп тур мен. Бо шакта бистиң Тывавыста

аарыг кижичок. Шупту 85 регионда аарыгның байдалы бергедей берген. Чүгле дерт регион арткан. Ол регионнар дээр чанывыста чыдар Алтай республика, Чукотка болгаш Ненец автономнуг округ-дур. Оон арткан регионнарда бо аарыг шуут чыгап келген. Чанывыста чыдар Хакасия, Красноярск, Новосибирск, Алтай край дээр регионнарда бо аарыг бар. Кичээнгеиле болурун дилеп тур мен. Шыны-биле чугаалаар болза, Бурятияда бир кижичок болган. Ол дээр-ле шын алдынарывыстың талазы-биле биске улуг кыйгырыг бооп турары ол.

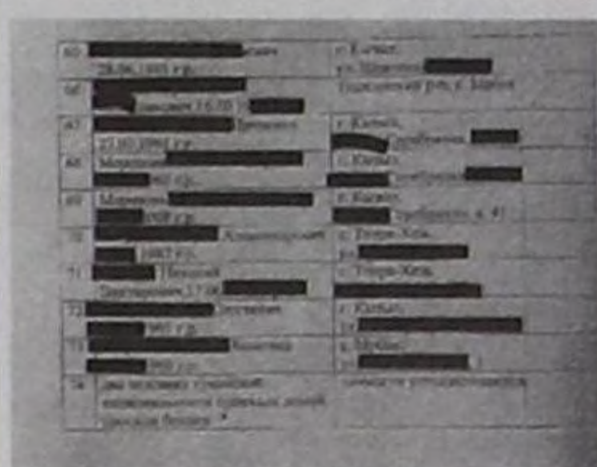
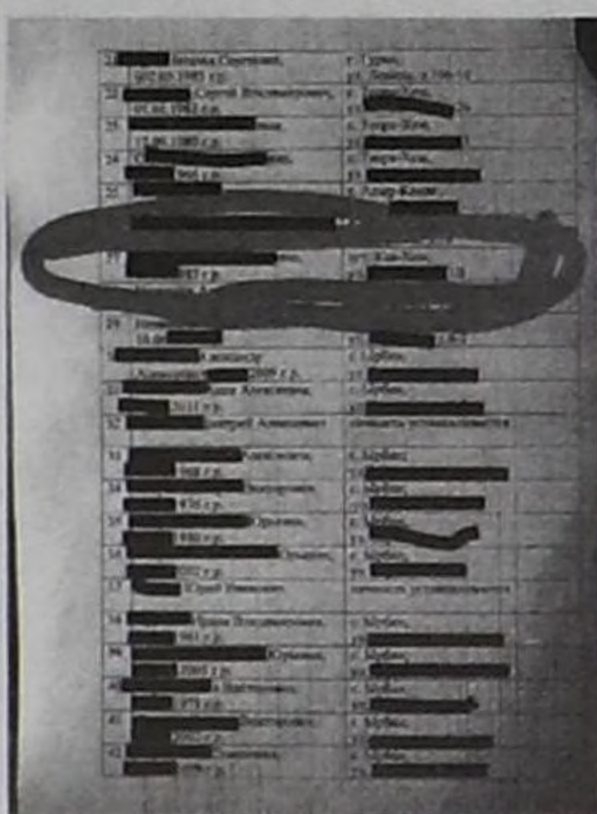
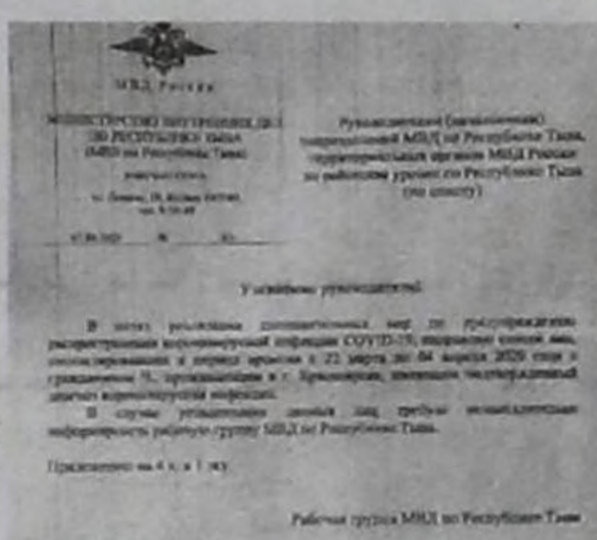
Бо берге үеде муңгарап, деңгереп, арага-дарыга черле дегбөөр. Өг-бүлөөр-биле бажың-балгадыңарга ажил-агыңар кылбышаан, уругдарыңар-биле эпиг-найыралдыг байдалды тургузуп,

аас-кежиктиг болуруңарны күзеп тур мен. Улуг бачыттыг аарыг чоруп турда, чонувусту камгалап алып деп бодазывысса, бажың-балгаттан үнмөс болза эки. Ону катап-катап дилеп тур мен» – деп, Тываның Баштыңы чонун кыйгырган.

Хүн бүрүде тейлеп, ыдыктыг Далай-Лама башкывыстың сүмелээни Ногаан Дарийги бурган тариназын номчуп, өг-бүлөөр-биле оожум тайбың байдалда, бүгү-ле дүрүмнерни сагырын дилээр-дир бис. Ону сагыр болзувусса-ла, коргунчуг айыыл-халап бисти оюп эрте бээринге бүзүрүп улуг. Бүгү-ле чүүлдер боттарывыстан дыка хамааржыр. Мону дилеп каар кижичок мен, чонум» – деп, Тываның Камбы-ламызы чонга чагыын берген.

Тыва Чазактың парлалга албаны.

СОЦИАЛ ЧЕТКИДЕ ТОЖУ ЧОНУНУҢ ХУУДА БОДАЛДАРЫ БОЛГАШ КИЛЕҢИ

Бо ИХЯ-ның чажыт бижиктери четкиже канчап кире бергенил?

Так я имею ввиду что человек поехал спокойно в гости, поста тогда не было на Шивилике и человек спокойно проехал и самоизоляцию ещё не объявляли.

И он бы не стал рисковать если это правда своей беременной женой

Уважаемая администрация, скажите пожалуйста какие меры приняли по отношению к председателю Ырбанской администрации? Что это значит? Для господина Незнамова указ президента России пустой звук??? Почему он принимает гостей в такую сложную пору? И почему не находится на самоизоляции? А разве ждёт на рыбалку и охоту? Вроде грозилась посадить таких или наложить штрафные санкции... Во время войны за не подчинение - расстрел! Почему к этому Красноярцу не приняли никаких мер??? Кто дал ему право заражать нас, маленькую республику? Вся РОССИЯ на самоизоляции, а для Незнамова и для таких "мчсников" закон не писан? Я просто в негодовании! А из за кого? Какого "туриста" оголодавшего!

Тоора Хем? Этот красноярский уже знал, что его начальник болен. Почему рванул с места??? Когда должен был прижать свой зад и сидеть не высываясь! Рыбы ему захотелось видете ли... И вообще халатное отношение председателя Ырбана возмущает! У него что отпуск был в то время? Кадровик пусть проверит, в рабочее время отсутствие 2х часов прогул, увольнение с работы грозит!

В то время ещё никто не объявлял карантин, это было 23 марта, а карантин объявили 30-го марта. Поэтому как то обвинять кого-то нет смысла. Надо было сразу закрывать все границы к России, это моё мнение.

привлекательности. И этот так другой припрет свои причинные места пополоскать в чистой воде, да ещё с добычей вернуться в свою "цивилизацию". Температура на их безумных мозгах может проявиться не сразу. Возникает вопрос? Как нам уберечься в своей привлекательности. Здесь необходимы какие-то неординарные меры. И их надо продумывать, и принимать. У нас перспектива долговременная в этой ситуации. А вы как думаете?

В Кызыльских группах пишут что попало про Тоджу прямо ужас! Давайте хоть мы не будем тут впадать в панику а принимать все ограничения, а то нас изгоями уже считают. Будем ждать результатов чтобы все успокоились! Я вот сегодня спокойна

А как рыба Кызыльским нужна так сразу Тоджа, а сейчас пишут что попало

Давайте успокоимся, уже ничего не исправить, назад не открутить. Очень много студентов приехало со всех регионов, их ещё начнем оскорблять. Давайте жить мирно и в согласии. Врачи в полной боевой. Сейчас у них мозг работает на 200%. Все будет хорошо.

«Шын» солуннуң аалчызы

ИНТЕРНЕТКЕ МООЛДАРНЫ, КЫДАТТАРНЫ ШЫДЫРААГА УДУПТАР ЧОРДУМ

Ася ТУЛУШ

Тывада шыырак шыдыраачыларның бирээзи Артыш Чүлдүм Сибирь федералдыг округка 80 шыдыраачыларның аразына 5 дугаар черни ээлээш кээрге, «Шын» солунга ужуражылгаже чаладывыс:

— Тывадан элээн шыдыраачылар барган бис, оолдар, уруглар, шупту кызып ойнадывыс. Мен 6,5 санны алгаш, мурнуку одуругда шыырак шыдыраачыларның аразына киргеним ол. Бо маргылдаага хар-назынын-даа барымдаалавас, Сибирьниң эң шыырак шыдыраачылары кээп ойнааннар. Кол сорулгасы — Сибирьниң регионнарындан чемпионнары чыып ойнаткаш, Москвага эртер Дээди лигаже шиллелгени кылыры-дыр. Сибирь федералдыг округка тирилээн болгаш бирги, ийги черни алган шыдыраачылар Москвага барып ойнаарлар.

— А дээди лигага чедир ойнаан тыва шыдыраачылар бар бе?

— Дээди лига чадазынга четкен тыва шыдыраачылар амдызында чок, ынчалза-даа сөөлгү чылдарда тывалар дыка шыырак ойнаар апарган, бо өзүп оран шыдыраачыларны шыдаар боор дээрзинге бүзүрээр мен.

— Тывага гроссмейстер Сергей Карякин келгеш барган болгай, силер кады ойнадыңар бе?

— Ийе, мен бо гроссмейстерге 20 дугаар көште уттуруптум. Мерзени тудуп алырын көрбейн бардым, ооң кадында, көрүкчүлөр аай-дедир кылаштажыр, чугаалажып, шаптыктаарга, чедир боданмайн барган мен. Гроссмейстерниң Тывага келгени кончуг эки болган, кады шыдыраалааш, кижилер ооң арга-дуржулгазындан хөйүн билип алыр. Биске бодаарга, санаары-даа шыырак, арга-хоргазы-даа бедик чорду. А бистер, мындыг шыырак шыдыраачылар-биле ойнавайн турар болгай бис, ынчангаш Сергей Карякинни Тывага чалап эккелгенинге амырап, өөрүүр чордувус.

— Канчаар өөренип алырга, мындыг шыырак шыдыраачы апаар-дыр?

— Школага 11 класска чедир шыдыраалап билбес турган мен. Бо оюнну Кызыл хоорайның 50 дугаар кезээнге кожоларым, үжилеримниң аразында Эдик дээр эжим меңээ өөредип каан. Ооң-биле кады шыдыраалап тургаш, улаштыр сонугарга берген мен. Эжимниң ачызы-биле шыырак шыдыраачылар санын-

че киргеним бо. А Эдуард Ховалыг Тываның шыдыраага 5 дакпыр чемпион кижиле, ам-даа кады ойнап чоруур бис. Мен улаштыр Бузыкаев башкының Кызылдың дугаары 15 школазынга удуртуп турганы шыдыраа клувунга кирип алгаш, бо оюндан олчаан салдынмаан мен. Оларның арга-дуржулгазын шиңгээдип, өөренип алгаш, республика чергелиг шыдыраа маргылдааларына дөрт улай тирилээн мен. Бо чылын база чемпионнап кааш, Тываның адын камгалап, Сибирьниң шыдыраачыларының аразына ойнааш, чедишкенин билгеним ол.

— Сибирь чергелиг маргылдаага кайызы чемпион болган ирги, Артыш Андреевич?

— Бо чылын чемпион шыдыраачы Томск хоорайдан Валерий Свиридов болган. Ол база делегей чергелиг «гроссмейстер» деп атты эрткен кижиле-дир, ынчалза-даа ынаар кирерде төлөвирлиг

эгелээн деп болур, силер канчаар көөр-дүр силер?

— Ийе, бо хире алдар аттыг шыдыраачылар кээп турда, бурунгаар хөгжүп турары көскүдүр. Карякин-биле арга-дуржулга солчуп, чалааны дээш, Шыдыраа федерациязының удуртукчузу Ренат Ооржакка четтиргенивис илередип тур бис. Тыва шыдыраачыларга бодунуң үлегерин көргүскен делегей чергелиг гроссмейстерден шыдырааның чажыттарын бичии-даа болза, билип, көрүп алганывис эки болган. Карякин-биле колдуунда-ла уруглар ойнаан болуп турар, улуг шыдыраачыларны база кириштирипкен болза эки деп бодаар чордум. А республикада шыдыраа оюну херии басып олурар деп үстүнде база демдегледим. Шыдыраа федерациязы «Гроссмейстер», «Гамбит» деп клубтарны ажадып, ойнакчыларны хаара тудуп турар. Сонугаргалдыг уруглар хөй чорду.

боор чүве, азы төлөп албаанындан ирги бе, «гроссмейстер мастер» деп каан чорду. Ийи дугаарын Кемеровонун, үшкү черни Алтай крайның төлээлери ээлээннер. Бо маргылдаага Сибирьниң регионнарындан шыдыраачылар келгилээн, а буряттар бо удаада та кандыг чылдагаан-биле келбейн бардылар, Иркутскиден шыдыраачылар бар чорду.

— Тываның шыырак шыдыраачыларын таныштырып көрүңерем.

— Бистиң республикада шыырак ойнаар шыдыраачыларны чоргаарал-биле адап болур, Эдуард Ховалыг, Долаан Салчак, Валерий Куулар дээш оон-даа өске, а аныктардан Дашынаев, Хаяа Куулар, Орлан Сарыглар олар база шыырак шыдыраачылар-дыр. Новосибирскиде тыва студент Кежик Монгуштуң ойнаары база эки чорду, бо Сибирь чергелиг маргылдаага Кежик делегей чергелиг мастерлерге таваржы бергеш, арай-ла уттурупту. Уруглардан Виктория Намайның оюну база шыырак.

— Тывага эрткен чылын гроссмейстер Сергей Карякин келген болгай. Ооң мурнунда-ла шыдырааны Тывага хөгжүп

— Бо клубтарда кожууннардан шыдыраачылар кээп турар бе? Көдээ суурларда база дыка шыырак шыдыраачылар бар болгай.

— Колдуунда Кызыл хоорайның чоогунда суурлардан шыдыраачылар бар чорду, Сукпактан Дашынаев, Хаяа Куулар база уруглардан Дарина дээш өскелер-даа бар. Кожууннарда база шыдыраа клубтары бар, олар бөлүү-биле келгеш, республика чергелиг маргылдааларда кирип турарлар.

— Салаалар-биле дээп турар оюннарның бирээзи шыдыраа болгай...

— Шыдырааны ойнаар уругнуң өзүлдөзү черле бедик деп бодаар чордум. Бичиизинден эгелээш ойнаар болза, шыдыраага көштерни сайгарып биле бээр, дораан өөреничил болур.

— Тываның күрүне университетинде техниктиг эртемнер кандидаты Сергей Дамдын дээр башкының шыдыраа талазы-биле бодунуң кылган ажылдары хөй, бо оюннуң чажыттарын моон өөренип алырда база эки чорду. Шыдырааны школа программасынче киризе деп бодам бар.

— Школаларда шыдыраа кичээлдери бар, үргүлчү эртип

турар чорду. Харын-даа уруглар садтарында безин өөредип эгелээн. Уруглар садының башкызы мени чалап турду, уругларга шыдырааны тайылбырлап, көргүзүп бээри-биле. Ажылым чай чок болгаш, ооң соонда дээш чылдырыптым, бир хүн баргаш, шыдырааны уругларга черле өөредип, көргүзүп бээр деп бодап тур мен.

— Уругларга шыдырааны каш харлыгындан эгелеп өөредир болза эки деп бодаар силер, Артыш Андреевич?

— Мээң билирим 3 харлыг бичии ойнакчы бар. Ынчангаш бичии уруглар 3 харлыг турда-ла, шыдырааны өөредип эгелей бээр болза, бодунуң өзүлдөзү-даа эки деп бодаар мен. Шыдыраачы болуру дээрге, бүгү тала-биле талантылыг кижиле-дир ийин.

— Ол база эки сүмө-дир. А делегейде индий шыдыраачылар дыка шыырак болуп турар, оларны өөредип келген башкыларындан хамааржыр бе?

— Башкыларындан база хамааржыр, ийе, шыдырааның тургузуун шын, тодаргай айтып, өөредип каар болза, шыдыраага сонугаргалдыг кижиле улаштыр-ла боду ойнап чоруй баар.

— Тывага Шишигин деп башкының өөредип каан уруглары дыка эки ойнап турарлар, оон ыңай Сергей Ыңаажыковичиң огулу Бразилияга Россияның элчин черинге ажылдап турган чүве, база шыырак шыдыраачы-дыр. Моолдар болза, интернетте (гугл, майкрософт) шыдыраа оюннарын чогаадып алгаш, ойнап турарлар, дыка сайзыраңгай аан. Тыва шыдыраачылар база (гуглга) чогааткан болза.

— Интернетте (chess.com) шыдыраа оюннары дыка хөй, аңгы-аңгы чурттарның шыдыраачылары октаргай четкинде эжиндирип, шыдыраалап чоруп турарлар. Мен база оларны-биле үргүлчү ойнаар чордум. Моолдар база интернетте ойнап

турарлар, чамдыкта меңээ уттуруп алырлар, оларның ойнаары база шыырак чорду. Делегейниң шыдыраачылары хонук-хонуубиле шыдыраалап чоруп-ла турар, ында аңгы-аңгы чурттарның туктарын көргүзүп каан, кайы-даа чурттуң төлээлери дыка сонугаргалдыг шыдыраалаарлар. Чамдыкта кыдаттарны-даа, моолдарны-даа шыдыраага удуптар-дыр мен. Далажып ойнааш, уттуруптар мен, ооң соонда чүү дээш уттурганымны катап-катап сайгарып, бодумну шүгдүнүп-ле олурар чордум. Интернетке шыдыраалааш, улам-на сорул кирип, шыырак апаар.

— Кыдаттар мынчаар чугаалаарлар, «Күзелинге чедер болза...» дээр, силерниң сорулганаар, күзелиңер кандыг ирги?

— Мээң кол-ла сорулгам, делегей чергелиг «мастер» деп атты чедип алыры. Сибирь федералдыг округка чоокта чаа эрткен маргылдаага делегей чергелиг 2 мастери удуп алган мен. Оон эгелээш-ле, чүткүлүм улам күштелген, «шыдаар кижиле мен, алдар-аттыг шыдыраачыларны безин удуптар» деп түңнелге келдим. А өг-бүлөмде 7 харлыг огулм шыдыраалаар болган, Долаан Васильевичиң кичээлдеринде барып турар. Улуг огулм футбол сонугаргаар, уруум шыдыраалап билир, ынчалза-даа улуг тура чок, бажынывыска үргүлчү шыдыраалаар чаңылдыг бис. Мен бодум хуу бүдүрүлгедө чолаачылап ажылдап турар мен, бичии-ле чай-хос тыпты бээрге, телефонумга шыдыраалай бээр мен, моолдар, кыдаттар болгаш өске-даа шыдыраачылар-биле. А тыва чонумга сүмелээрим болза, уругларынга шыдырааны өөредип алырын күзээр мен, база тыва шыдыраачылар хөй-ле болзун!

— Шыдыраа дугайында сонугаргаканыңар дээш, четтирдивис.

Саяна МОНГУШТУҢ тырттырган чуруктары.

Мария Сарыг-оолдуң 105 харынга

ҮЛЕГЕРЛИГ ӨГ-БҮЛЕ

Чогаалчы Степан Сарыг-оол биле Мария Черноусова Тываның төөгүзүңгө балалбас исти арттырып каан, үлегерлиг, интернационалчы өг-бүлелерниң бирээзи. Олар 1949 чылда Москвага Тываның элчин черинге дужуп, таныжып алгаш, өг-бүле тудуп, 35 чыл дургузунда эп-найыралдыг чурттап келгеннер.

Ховар салым-чаяанныг чогаалчының ынаныштыг, идегелдиг өңнүү – өөнүңишти Мария Давыдовна бо чылын 105 харлаар турган. «Эвилең-ээлдек, чугаакыр, ак сеткилдиг, олут орбас, идепкейлиг аажы-чаңы биле Стёпаның чогаалдыкчы ажылынга кончуг эки байдалды тургузуп берген. Чамдыкта ооң чолаачызы болуп, машиназын мунуп алгаш, баар черинге чедирип каар турган. Чогаалдарын орус дылче очулдуруларынга, номнарын парладырынга, ажил-херээн уштап-баштаарынга аажок дузалажыр» – деп, оларның үжилери сактып чугаалаан. Бо өг-бүлениң хүндүлөжип, детки-жерин улус магадаар чораан.

Өөнүң ээзи 1983 чылда мөчээн соонда, ынак эжинге бердинген сеткилинден ооң ажил-херээн уламчылап, чырыкче үнмээн чогаалдарын парладып, очулдуртуп турган.

Тыва чогаалчыларның аталдарын мөңгедип, музей-бажың тургузарының дугайында саналдап чораан. Степан Агбанович Сарыг-оолдуң хөрек тураскаалын чонар-даштан шуткуп кылдыргаш, чогаалдарының хол үжүү-биле бижээн кыдырааш дептерлерин, Алдан-Маадыр аттыг национал музейге белекке дамчыдып берген.

Бистиң корр.
"Центр Азии"
солуннуң чуруу.

Космонавтика хүнүңгө уткуштур

«ТЕНЕК БАШ БУТ АМЫРАТПАС»

Лидия
ИРГИТ

Интернетте ажыы-биле Американың Ак-бажыңының парлалга албаны мынчаар айыткан. АКШ-тың Президенти Дональд Трамп айның болгаш дээрниң делгемнериниң өске-даа курлавыр, байлаан сайгарары-биле чарлыкка ат салган, спутниктиг шинчилелдерни чорудары бүгү улустуң хөрөңгизидир деп турар.

Февраль эгезинде Трамп конгрессстен Марс биле Айже ужар пилоттарны акшаландыраарын дилээн. Программаны күүседир эргежок чугулазын «Айга бир дугаар херээжен база бир дугаар америк астронавтар четсин база Америка Марска тукту азыптар, делегейге бир дугаар чурт болур» – деп дыңнаткан.

1979 чылда-ла, КНО-ның Генассамблеясының резолюциязынга айның болгаш дээрниң делгемнериниң өске-даа курлавыр, байлаан шингээдириниң дугайында кады ажилдажылганы көрүп тура, делегей делгемнериниң байлаан чөптүг ажыглаары бүгү улустуң хөрөңгизидир дээрзин тодаргай көргөн.

2019 чылда-ла, «кандыг-даа арга-биле» Айже ужудуушкунну кылырын Трамп четтикпейн, ооң чарыгдалын санап, күженип келген. Кыдыындан Австралия база деткип чыдар.

Бөдүүн номчукчу кара хөрээ-биле бодап олурарга, кымна дүрген ону деткиптер ирги, өске чурттар база Америкадан чыда калбайн, Айның болгаш дээрниң делгемнериниң өске-даа курлавыр, байлаан коммерциялыг байдал-биле дүрген шингээдирин күзей бээр чадавас дээр хөөнүг, өскелерниң

чилбизин хайындырып турар.

Совет үе буурап турда, капиталисттик кара рынок бисти ойтур-доңгайтыр ужур таварып келген үеде, база төп черлерниң меделелин номчуп олурарымга, агаар делгемнерин хуужударын чедип алырын күзеп турганнар база бар. Бир эвес ынчап баар болза, тынар агаарывыс дээш база төлээр апаар бис.

Ниитизи-биле делегейде чоннарның, капиталисттик чурттарның каш-каш чылдар өттүр стратегтиг (кандыг-даа талазы-биле) байдалын бодап олурарга, аай-дедир хадаан салгын-хат дег, оожургал чок.

Бөгүн бүдүн делегей чоннары коронавирус дээш хөлзеп турда, Америка Айже дүрген чедип алырын мурнадып чыдар. Олынчап турда, космостуң делгемнеринче мынчаар шургуур болза, айыыл база бар. 2020 чылдың бойдус халаптары база болу берги дег (чер шимээш-кини), дээрден күзеп манааны «метеорит»-даа кырывыска дүшсө хөңнү...

«Тенек баш бут амыратпас» деп, тыва өгбелерниң мерген угаады бар.

Ниити Тыва чонумдан дилээм: бистер ышкаш эвээш санныг чон арага-дары, наркомания деп чүүлге алыспайн, демивис, күжүвүс быжыктырып, бот-боттарывыска карак-кулак болуп, космос делгемнеринче үндүр угаан-сарылывыс дес-

киндир бодап, тос чүстүг, долгай-кара дураныңар (соталыг телефон) холдан салбайн, дөрт чүктү хайгаарап, изиг, чылыг тыныш кайын кээп болурун бодап чорза эки. Кадагааты чурттар космосту бис чагырар бис дээн хөөнү ыңай турзун...

Бо бүгүнү хандыр бодап ора, бөгүн чер-девискээривис, чуртбайлаавыстың езулуг бурун ээлери бис бе, азы кымнар бис? – дээн айтырыг чамдыкта дүвүренчиг. Черге хамаарылгавыс дыка куду. Оода черивисти чөптүг ажыглап, өг-бүлелер калбаа-биле тараа, картошка курлавырларын-даа болза шөлдерге тарып, огород-дачаларывыс чөптүг ажыглап көрээлиңер.

2020 чылдың чазы айыылдыг хамчыы-биле сагыжым кергедип, мээң тыва чонум коронавирустан бүгү сагыш-сеткили, мага-боду-биле камгаланып, «Кадык республика» деп атка төлөптиг болзун. Маңаа улай мындыг шүлүүм дарый төрүттүндү:

Дагларда хар чүм хевээр,
Даштын чаап тур, элдеп,
Частың чиктиин кайгап-ла,
Чааскаан ор мен, шылагып,
Элдептиг час келген-дир.
Эргинимде кыш хевээр.
Хамчык аарыг, карантин,
Кажан соксап, оожургаар.
Хар-суг эрээш, хир-чамны
Арылдыр чуп каапсын, че.
Чаъс ам-даа чаап-ла тур
Чагын харын, чут арызын!

Өвүрде мал оолдаашкыны

ЧЫМЫШТЫ-БИЛЕ ШЫМНЫГА БЕРГЕН

Өвүрнүң малчыннары кышты хүр-менди эртип алгаш, частың чымыштыг ажил-агыйынче шымныга берген.

Бо хүннүң санаашкыны-биле 35 963 хураганы, чаа төрүттүнген анайларның 41, 3 хуузу онча-менди доруктуруп өстүрүп турар. «Аныяк өг-бүлеге кыштаг» төлевилелдин 2019 чылдың киржикчилери ниитизи-биле 2167 баш хураганы алган.

«2020 чылда Өвүр кожуунуң көдээ ажил-агыйларында мал оолдаашкыны болурун дугайында» айтышкынны хүлээп

алгаш, төрүүр малга чидириг тургуспайн, чаш малды удур демдеглээр, санаар, онча-менди доруктуур талазы-биле ажилдарны баш удур белеткээн.

Кожуунда төрүүр малдың саны – хой 87066 баш, 3606 баш бе, инек 5402. Мал эмчилери чаш хураганнары, анайларны аарыгларга удур тарып, малмаган халдавырлыг аарыгларга алыспазын дээш, баш удур хем-

чеглерни ап, доктаамал ажилдап турар.

Кыш дургузунда мал чеминиң 75, 5 хуузу ажаллаан, а 3939 тонн артып калган. Кужурзураан малмаганга белеткээн 20 тонна дус – курлавырда бар. Малчыннарың чазагларынга сугну 3 водовоз машиналар чедирип берип турар – деп, кожуунуң көдээ ажил-агый эргелелиниң даргазы Хүлер-оол Ондар дыңнаткан.

Өвүрнүң көдээ ишчилери чаш малды онча-менди камгалап алыр дээш, чымыштыг ажилче шымныга бергеннер.

Бистиң корр.

Кижиге араганың салдары багай дээрзин үе дүптен бээр билдингир турган. Буддизмнің өөредиинде безин кижилерни кичээндирип, ону кылбазын, ажыглавазын деп чагып, сургап турар чүүлдериниң бирээзи – араганың хоразының дугайында номнал болур. Араганың хоразын ында калчаа ыттың чараазының хоразына деңнеп бижээн, ол хире багай салдарлыг дээни ол. Араганың багай салдарын тыва улустуң-даа, өске-даа чоннарның тоолдарында база көргүзүп турар. «Араганың үстүңгө чам үнер» деп тыва улустуң үлегер чугаазы ол бүгүнү түңней чугаалаан эң-не чедимчелиг кыска угаадыг болур.

Арагалаашкын хей-ниитиниң корум-чурумунга, кижилерниң угаан-медерелинге багай салдарлыг дээрзин делегейниң бүгү чурттарының удуртукчулары эки билер. Ынчалза-даа мегечиге (арагага) алзы кааптар ындыг чорук болган-на чок таваржып кээр.

Чурттап эрткенивис эрткен чүс чылда совет чазак кандыг хемчеглер ап туржук. Араганың айылынын соксадыр дээш, ону бүдүрерин хоруп, виноградниктерни дазылындан тура шаап, арага чок куда-дойну алгап-йөрээп, деткип-даа турда, ындыг күштүг, ындыг бай-шыырак күрүне ону тиилеп, ажып эртип шыдаваан. Ынчангаш бистер делегейде эң-не арагалаар, эң-не хей ном номчуур чон турган болзувусса, чаа векте база-ла эң арагалаар болгаш эң-не ном номчуvas чон бооп артып калган бис.

Арагалаашкынны чавыар, харын ону чок кылып талазы-биле Тыва Республиканың шаандакы эрге-чагыргалары база онзагай, өскелерге дөмей эвес-даа болза, кончуг шыңгы, амгы көрүш-биле алып болза, харын-даа каржызымаар хемчеглерни ап чорудуп турганын архив документилери бадыткап турар. Оң чижээне, 1910 чылда Бүгүдөң даргазының Хемчикти эргелеп чагырган ноянның бүгү суму чагырыкчыларының чоруткан Чарлыының очулгазын кирип болур. Эрги моол бижиктен бо Чарлыкты И. Бадыраа 1973 чылда очулдурган. Очулга езугаар алырга мынча дээн:

«Бүгүдөң даргазының бижиги.

Кепту езузунуң 3 ч. 10 ай 4-те.

Мээрэң Номсүрүң, чалаңның чаңгызы Седип, чаңгы Нүрзат, хүндү Даңчуур дарга-бошкаларга дужаары болза, хынап байысаап көөрге, кайы-даа черниң албанның херээн шиитпирлээр яамының черинге дүжүмет, арат кандыг-даа кижиге арага ижер болза, черле доктааткан дүрүм хемчээнге черле дүүшпес-тир. Хамаанчок арага дээрге хамык кем-херектиң үндезини болур

төлээде, чүвениң ужуру болза, моон соңгаар чогуур таңма черинге чызаанга олурган дүжүметтер чызаанның черинге арага ижерин кезээде соксадыр-дыр.

Бир эвес чогуур таңманың чызаанынга олурган улуг-даа, биче-даа дужаалдың кандыг бир дүжүмет кижиге арага ижип, айтышкын чөрчүүр болза, бот-боттарын чеже бир тос ялага торгааш, чүс удаа кымчылап эриидээр апаар.

База ол ышкаш албанның-даа ужуру болза, хуунуң херээниң-даа ужуру болза, дужаалдыг дүжүмет кижиге чызаанның черинге эзирек келир болза, мунуп чораан аъдын чызаанның черинге хавыр-

гаш, чүс кымчылаар апаар.

Арат кижиге чызаан черинге эзирек келир болза, ийи малга торгааш, сезен кымчылаар болгаш хейге чарлап көргүзөр – деп доктаадып шииткен. Мону тус бүрү таныжып хынап көргөш, уламчылап, тус-тус сумуларга чарлап дужаарын дыңнатты.

Мынчаар чарлаан турда, мону чөрчүп черле болбас деп бо бижикти дужаады.

Бир эвес бо Чарлык амгы үеге чедир күштүг турган болза, чүү болур-дур, даап бодап көрүң даан. Бөдүүн ажилдакчыдан эгелээш, янзы-бүрү деңнелдиг эрге-чагырга холунда туткан кижилер, кандыг-бир арга-биле байып алган кижилер дээш, бичии-ле хөлгелиг – чадаг-тергеден эгелээш, машина-техникалыг улустар – шуптузу ол эт-севин чугаа чокка хавыртыр апаар-дыр. Чүге дээрге кижиге бүрүзү эзирек кылаштап, азы оон коргунчуг чүве машина мунуп чоруур болгай.

Ындыг шыңгы хемчеглерни ап чорудуп турза-даа, арагалаашкынны оода чавыар-даа арга чок

АРАГАЛААР БОЛЗУҢЗА, АЪДЫҢНЫ ЫШКЫНАР СЕН

бооп турар. Арагалаашкын уламчылавышаан, арага бүдүрерин хуу кижилер холунче берипкенден, ол кажангызындан артык хей янзы арага аймаан бүдүрүп үндүрүп турар апарган.

Арага бүдүрерин соксадыр арга чок бооп турарының кара чаңгыс чылдагааны – оң чурттуң экономиказы-биле чарылбас харылзаалыг болгаш хамаарылгалыг болуп турарында.

Арага бүдүрүлгези чурттуң саң-хөөзүнүң турум чоруун деңзигүүрлөп турар чугула адыр болур. Оң бүдүрүлгезинге үндүрген чарыгдал кончуг дүргени-биле эглип кээп турар. Ол кээрде дириг акша боду болуп келир болганындан, ол «өлүм чок» бооп турар. 2014 чылдың январь 31-де делегейде эң-не ат-сураглыг арагаларның бирээзи «орус водканың» эртем езу-биле ажитканын демдеглээн. Ону кайгамчык орус эртемден Менделеев ажиткан болгаш эртем чадазын оң-биле камгалап алганы төөгүнүң база бир солун арны бооп арткан. Улуг эртемден бодунуң

ол ажыдышкынын ол үеде кижилерге багай салдарлыг болу бээр деп кайыын күзээн деп. Ынчалза-даа ол ажыдышкын кончуг дүрген сайзыралды алгаш, ам бо хүннерде-даа оң бүдүрүлгези эвээжээр тудум, улам хөгжүп, чаа-чаа технологияларның дузазы-биле дыка хей чүүлдерден водканы бүдүрүп кылып турар апарган. Ону кандыг-бир чылдагаан тып-каш, чаш кижиниң төрүттүнген хүнү хамаанчок шагындан эгелээш, кижиниң бүгү назынының дургузунда болур төрүттүнген хүннер, янзы-бүрү байырлалдар, дыштанылгалар үезинде бодувуска кам-хайыра чокка ижип турар бис. Оң түңнели кезээде багай болуп турарын биле тура-ла, ону ижип турарывыс бодувустун багай чаңчылывыс кылдыр турумчуп, улам-на быжыгып бар чыдары бисти эки чүвеге чедирбес.

Ынчангаш бир-тээ арагадан век-веги-биле адырлып шыда-вас болганывыста, оода ону кызыгаарлап, чогуур черинге, чогуур үезинде, чогуур хемчэ-

элин эрттирбейн, ижер кылдыр бодувусту кызып чаңчыктырып ап көрээлиңер. Бир эвес ындыг чаңчылды бодувусту чагырып тургаш, чедип ап шыдаптар болзувусса, ам-даа каш вектерни эртир арагалап артар аргалыг апаар бис. Бир эвес «ижеримни, ишпезимни, иштим билзин, хырным билзин» дээш-ле бодувуска кам-хайыра чок куттунуп туруп бээр болзувусса, век хамаан чок, чыл-даа четпейн хамык чүвени хайтадып ап болур силер. Ынчангаш кайы-даа үеде шажын-чүдүлгө, эрге-чагыргалар, улуг назылыг кижилер, анаа-даа угаан-сарыылдыг кижилер араганың амыдыралга чедирип болур багай салдарын улус чонга тайылбырлап, доктаал шиитпирлерни үндүрүп, улуг назылыг улустуң, шажын-чүдүлгевистиң өөредиин-даа чагып, сургап турар ужуру ында. Ону бодап чоруулунар.

Тываның Күрүне архивиниң фондузундан. Эзирек арат. В.П. Ермолаевтин фоточуруу. 1930 чылдар.

ОГОРОД АЖЫЛЫ ЧУГУЛА

Чыраа-Бажының культура ажилдакчылары чурт-такчы чон аразына «Тергиин өзүмнер» деп мөөрейни интернет дамчыштыр чарлаан.

Кол сорулгазы болза, суурнуң чонун огородакка ногаа тарылгазынче хаара тудары. Амыдыралчы хемчегге 12 өг-бүлө бедик көдүрлүүшкүнүг киришкенер. Оң түңнелинде, Малина Монгуштуң өг-бүлөзи тиилекчи болган, а Алдың-Чай Кара-Сал бодунуң тарып алган ногаан өзүмнери дээш ийиги

черни ээлээн. Үш дугаарына Алекмаа Донгак төлөптиг болду.

Өгнүң херээжен ээлериң кызымаккай сонугралдыг киришкенден демдеглээри чугула. Сумунуң чонун огородунга картофель, ногаазын тарып алзын дээш, шак мындыг мөөрейлерни эрттирип турары ажыктыг.

Бистиң корр.

Маадыр-оол
ХОВАЛЫГ,
Тываның
улустун чогаал-
чызы.

(Уланчызы. Эгези №36
(19375) "Шында")

Бир-ле катап демир-дес сардар садыга бараан харап чоруп тур мен. Ол садыга араалыг-даа, кандыг-даа бооларны омааш, серээ дег акшалыг-ла кижиге хамаанчок сардар турган чүве. Үнүп кээримге, садыг даштында үш эр кижиге чугаалашкан турлар. Мээң кулаам дээрке кончуг дыыжы. чүнү-даа дыңнап кааптар болгай. Аксында «Беломорканал» деп таакпы ызырып алган эр өскөзүндөн айтырыг салды.

— ... дайынга киришкеш, кандыг шаңналдарлыг болдуң ынчаш аан? — диди. Довурак кажаазында олурар демгизи тыва эки турачы болганы билдингир, элей берген терезин шляпазын эде салгаш:

— А, бичии уруглар мээң орден, медальдарымны ойнап тургаш, чидирип алганнар чораан. Венгрияны, Чехословакияны хостааны дээш оон-даа өске медальдар турган чүве — деп, ол калбак хаайын дырбааш, холун чаңгып кагды.

Фронтучунуң, тыва эки турачының ол сестерин дыңнааш, сеткилим хомудалга бүргедипти. Канчап ындыг чоор? Ол өске чурттарга өске коннарның хосталгазы дээш дайылдажып чораан, а ооң шаңналдары ындыг үнө чок болган аан. Ол шаңналдарның аразында, Бершов башкының ышкаш, Алдар ордениниң үшкү чергези-даа бар турганы чадавас. Анаа-ла бичии уруглар ойнап каапканнар... Чүге ол Комарицын ышкаш дайынга алган шаңналдарын камнаваан чоор? Мен безин пионержи галстугумну карак огу дег камнаар-дыр мен. «Ынчалза-даа — деп бодадым. — Ол үениң эр улузу барык шупту дайылдажып турган болгай. А ол дээрке бистиң школада өөренип турарыыс дег ышкажыл. Ынчангаш кым-даа школада өөренип тур мен деп мактанмас болгай. Ынчангы эр улус база ындыг турганнар-дыр, олар дайынга кирип турган болгаш, кымнарның мурнунга мактанар боорлар аан».

Ол чылдарда тыва эки турачыларны орта үнелевейн турганы, көксү-хөзүмде күжүгөн кадалы берген дег, сагыжымны бо-ла шонуптар турду. Совет фронтучуларга хамаарылга ажык чоруп турган. Бистиң ада-иелеривис, кырган адаларыыс — бөдүүн араттар Делегейниң Ийиги дайынынга кирип байдалга таварышканнар-дыр. Ол дугайында мен улуг класстарга билип алдым.

Бистиң Тыва Арат Республикасы 1941 чылдың июнь 22-де фашист Германия Совет Эвилелинге халдай бээрке, ол-ла кезээ Улуг Хуралды чылдыргаш, Совет Эвилелинге дуза кадар Декларацияны хүлээп алгаш, нацист Германияга дайын чарлаан. Чүгле 100 муң чурттакчылыг бистиң Тывавыс Совет Эвилелинге 700 муң баштан хей мал-маганны, өске-даа дузаны каткан бооп турар. Улуг Тирилелгениң херээ дээш, Тыва бар турган алдын курлавырын шуптузун берипкен чүве-дир.

1943 чылда хамаарышпас Тыва Арат Республиканың Чазаа

Сталинниң ат салганы дилег езу-гаар баштайгы эки турачыларны совет фронтуче чоруткан. 206 санныг тыва аъттыг шериг эскадрону фронтуче дайылдажып кирген. Кажан фронтуча миллион-миллион шериглер ол-бо таладан тулчуп турда, 206 санныг бистиң эки-турачыларыыстың ажык-дузасы бар турган бе? Мында херектиң ужуру санда эвес, тывалар «далайга дамды дуза» дижи, ол чылдарда бистиң эвээш санныг чонувус анаа кыдыынга хайгааракчы бооп турар барымдаазы чок турган. Тыва кижиге эгир шагдан бээр дузааргак, биче сеткилдиг турган. Тыва араттар дээрке чүгле мал соондан кылаштаар улус эвес, олар кайгамчыктыг часпас адар аңчылар база болгай, диң караан часпас адар. Көшкүн амыдырал чайгаар-ла

катчы бээрке, Тываның шериглерин баштай Барыын-Сибирь шериг округунче, дараазында Чөөн-Сибирь шериг округунче шилчидипкен бооп турар. Олар Иркутскиге турда, мындыг таварылга болган-дыр. Кожазында шериг кезээниң солдаттары тыва шериглерни көргөш: «Олар шупту цирк артистери улус бе?» деп айтырып турганнар-дыр. Тыва солдаттар турнике шупту «хүнчүгөш» деп нарын мергежилгени аай-дедир долгап турар боорга, ынчап турганнары ол. 1946 чылдың март айда тыва шериглерни Красноярск болгаш Иркутск хоорайларда совет шериглерге кадыпкан. А оларның эң сөөлгү командири полковник Семен Семенов Тывазынче чанып келгеш, Сүт-Хөл партия райкомун удуртуп турганы ол чүве-дир.

ры-даа кончуг, а тывалар база шору орустаар болдур ийин. Та чүнү ол орус эрден негеп турар кижиге чүве ыйнаан. Аразында маргыжып турлар, ынчан демги узун сегел салдыг орус эр тура, чоргаары-биле: «Слушай, лейтенант, я Берлин брал, понял!» — деп өткүт үнү-биле чугаалааш, мага-боду кирижели берди. «Берлин» деп сөс шагдаага чаңнык дүшкени дег дыңналган боор, ол хенертен чиде хона берди.

Мен ол узун сегел салдыг болгаш улуг кылдыр көстүр 40 хар безин четпээн хире орус эрке дораан-на улуг хүндүткел-биле көрдүм. Бо эр чүгле фронтучу эвес, бистиң Комарицыныыс дег, Берлин дээш тулчуп турган ышкажыл! Ынчангаш ол кончуг дидим турган-дыр, шагдааны безин чаңгыс сөс-биле чидир сөглөптер.

өңнүг болгаш селеме дег, хол чылбас доора демирлиг. Ында чалгыннарын херип алган эзирлиг демдек база бар. Ооң ортузунда долгандырыгды бистиң эң-не көөр хөңнүвүс чок — кас демдек.

— Каям, Балыкчы — дээш, Ак-Хам — Борбак-оол менден кинжалды холга алгаш:

— Шынап-ла, фашистерниң кинжалы-дыр, эрлер! — деп алгырып үндү.

— Та, каш советтерни шак мындыг чидиг бизи-биле чок кылган фашист чүве — деп, Кукареку — Коля оожум чугаалады.

— Чаа, совет разведчиктер шыдаар болгай! Олар арга кылып-каш, немецтен былаап эккелгени ол-дур — деп, Буга-Баштыг — Эрес-оол карактары чырый берген бисти эргий көрдү.

— Эй, эрлер, бо хан-чин бо-

БҮРҮН КАВАЛЕРНИНҢ ЫРЫЗЫ

Чечен чугаа

дайынчы белеткелди кылыпкан боор чүве-дир ийин: олар кончуг шыдамыктар, доңуп-дожавас, аштап-суксавас, аваангыр болгаш кончуг дидим. Тывалар кыска уеде герман-совет фронтуча дайылдажып, боттарының эрес-дидимин көргүскеннер бооп турар. Танкист Хомушка Чүргүй-оолга Совет Эвилелиниң Маадыры деп атты Совет Чазак тывыскан болгай.

Дайынга кирип турган тывалар чүге-ле ийик, чажыт бооп

Шак мынчаар, Улуг дайынның эң баштайгы киржикчизи чанывыска кожа чурттап турда, улуг улус безин чүнү-даа билбээн. Суурууска ынчан тывалар, орустардан аңгыда, хакастар, украиннер, немецтер, буряттар, көрейлер чурттап турдулар. Оларның аразында эп-найыралы-даа аажок. Бистерниң — бичии оолдарның кулаа дыңнавасты дыңнап кааптар турган-даа болза, Семенов дарганың дугайында «омаа-хоң» бис. Комарицын бе-

Берлин дээш тулчуп турган солдаттар эрткен дайынның эң дидим шериглери-дир деп бодадым. Маңаа кым удурланырыл? Эге баштай Берлинге чедир тулчур кылдыр дириг артар ужурулуг, а ооң соонда Берлинниң кудумчуларынга берге тулчуушкуннарга база дириг артар ужурулуг-дур. Шак мындыг эң берге тулчуушкуннарга кызыл тынныг арткан кижиге шагдаалар хамаан чок, кымнарны-даа болза, тоор боор бе!

Бо дугайында эртенинде Хемчикке шортаннап, ак-балыктап тургаш, оолдарга чугааладым. Олар сугда суп алган сырткыыштарын утуп алган, тааннар дег чыгып келгеш, Берлинге тулуш-каш, дириг чедип келген солдат бүрүзүнге, Комарицынниң дег Алдар ордениниң шуптузу-биле шаңнаар турган чүве-дир деп, Совет Армияның генерал-маршалдары дег, түңнел үндүрдүлөр.

Бир-ле катап бистиң база кады ойнаар эживис «Диис-Карак» — Саян ээн бажыңынче чалады. «Солун чүве көргүзөр мен, эрлер» — диди. Диис-Карак

рашкан кинжал-дыр. Мындыг хайлыг этти дүрген-не ырадыр деп ачам чугаалаар кижиге. Дедир шыгжа, аал! Омманмайтахоң! — деп, Ак-Хам — Борбак-оол Капитаныыс Артельди өттүнүп, чексинген дег, арнын дырыштыргаш, демир хынныг кинжалды Диис-Карак — Саянга тутсуп берди.

Чанып кел чыда: «Мындыг чепсекти талыгырда Германиядан кым Тываже эккелген чоор? Комарицын мону эккелбээн» — деп боданып чор мен. Ол өскөниң чүвезин албас хевирлиг кижиге чораан. Бистиң өөредилге эргелекчизи Тимофеев башкы Германиядан чаа аккордеон эккелген турда, ол эрги гармошказын безин солуваан-дыр. Ындыг болза, Диис-Карак — Саянның акызы шагдаа кижиге чораан, ол-ла бир орус фронтучудан хавырған чадавас боор деп догааштыр бодадым.

Ынчангы талыгыр чаш чылдарымның үезинден бээр, холумга тутканым немец кинжал сагыжымга бо-ла кирип кээр турган. Ол болуушкундан бээр, хей чылдар эрткенде, бир кезээ телевизорга фашист Германияның СС шериглеринин дугайында дамчыдылга чорудуп турду. Телеэкранга ынчангы кинжалды көрүп кааптым! Ону танып кааптым: тудазы-даа кара-хүрөң, бизи кырлагар, ийи талазында бистиг боорда, ортузунда бижикиг. Тудада кас демдектиг эзир. Ол кинжалдың бизинде «СС» шериглеринин ыдыктыг сестерин сиилбип каан турган чүве-дир: «Meine Ehre heist Treue» — «Мээң ат-алдарым — шынчы чорук» дээн сестерни готиктиг үжүктөр-биле бижээн. Ындыг кинжалдарны хей санныг эвес эсэсовчуларга тывыскан бооп турар. А ынчангы трофей кылдыр келген бистиң бичиивисте

зин, суурда шупту фронтучуларны билер турган-даа болза, Семенов секретарының дугайында база билбес турган, ол хире чажыт дарга турган-дыр.

Суг-Аксының төвүнде садыглар чанынга базаар турду. Орус чон аңаа ногаа сардар, а тывалар

Бир катап оолдар-биле ында-ла хайдынып чоруп тур мен. Баартак ындында сарыг сегел салдыг орус эр ногаа саткан тур. Бистиң кудумчуда милиция ажылдакчызы шагдаа-лейтенант чедип келгеш, ону сырыгдады-ла берди. Ынчан Сүт-Хөл орустарының тывалаары-даа кончуг, а тывалар база шору орустаар болдур ийин.

сарыг чаглыг бода ээди сардар чүве. Ынчан 1947 чылдың акшалары дээрке 50 биле 100 рубльдиң улуу — бичии уруглар чөргөшкизи дег чыгы. Бистиң кудумчу оолдары бо-ла базаар сонугарга чедип келген турар бис. Бистерде акшакөпек чок-даа болза, сонугарлыыс улуг болгаш, мында бис. Кызыл помидорларның, ногаан огурецтерниң, чара кезип каан арбузтарның чиксенчин канчаар ону! Кол-ла чүве, базаарда чүнү көргөнивести чыгы бергенивисте, ол дугайында хөөрөп, мактанырда солун болгай. Бир катап оолдар-биле ында-ла хайдынып чоруп тур мен. Баартак ындында бир улуг, сарыг сегел салдыг орус эр ногаа саткан тур. Бистиң кудумчуда милиция ажылдакчызы шагдаа-лейтенант чедип келгеш, ону сырыгдады-ла берди. Ынчан Сүт-Хөл орустарының тывалаа-

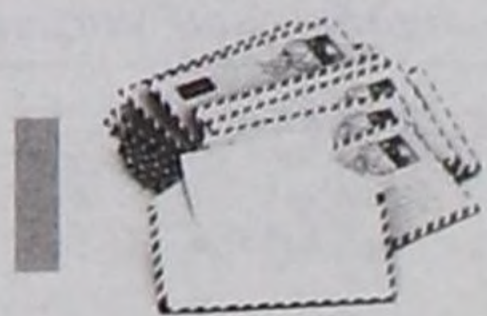
ындыкы өрээлден демир хынныг бижек эккелди эвесле. Бистер тура: «Кортик бе?» диштивис. Чоокта чаа шак ындыг аттыг «Кортик» деп кино көргөн улус болгай бис. «Кортик эвес-тир, немец кинжал-дыр» — дээш, Саян ону хыныдан уштуп келди. Каң

— Та, каш советтерни шак мындыг чидиг бизи-биле чок кылган фашист чүве — деп, Кукареку — Коля оожум чугаалады.

кинжал чиңгелеп бады барган, ийи бистиг. Ооң бажының шижи дээрке тевене ужу-ла. Кинжалдың каңы кырлагар, кылаңайнып турар болгаш кылын. Кырлагар бистиң ортузунда кончуг чараш даштыкы үжүктөр-биле, угулзалар дег, бир-ле сестер сиилбип каан. Кинжалдың тудазы кара-хүрөң

тудуп турган кинжалыыс канчанган ирги? Ол ийи талазында бистиг кинжалды тыва кижиге канчаар-даа ажыглап шыдаваас: мал өзеттинмес, эът кезерге ол эпчок. Ол «эсэстер» кинжалын чүгле кижилер, бистер дег тайбың кижилер өлүреринге кылдыган чораан.

(Уланчылыг).

«ШЫННЫҢ» почтазындан

ЫЯШТЫ ХУМАГАЛЫГ АЖЫГЛААРЫ

Ыяш аймаан болгаш ону ажыглаарының талазы-биле күрүнениң чаңгыс аай информацытыг чорудуунда чурттуң ыяш байлаан хумагалыг ажыглаар, ол бүгүнү хыналдага алыр сорулга-биле тургускан федералдыг дыңнадында бижээн.

Россия Федерациязының арга-арыг кодекзинин 50.5 чүүлүнүн 1 кезээ езугаар, ыяш кезип, дугуржулга чоруткан юридиктиг кижилер, хуу сайгарлыкчылар күрүнениң чаңгыс аай информацытыг чорудуунга хамаарышкан ыяшты ажыглаары-биле дугуржулгалар дугайында декларацияны дужаар.

Күрүнениң эрге-чагырга органнары, тус черниң бот башкарылга органнары Россия Федерациязының Арга-арыг кодекзинин 50.6 чүүлүнүн 1-6 пунктуларында айыткан медээлерин, күрүнениң чаңгыс аай информацытыг чорудуунга дыңнадыр. Бир эвес арга-арыг хоойлужудулгазының негелделерин хажыдып, декларацияны озалдап азы меге медээ берип дужааган таварылгада, юридиктиг кижилер, хуу сайгарлыкчылар база ол ышкыш эрге-дужаалдыг кижилер РФ-тиң Административтиг корумчурум үрээшкннер кодекзинин

8.28.1 чүүлүнүн 1-ги, 2-ги кезектерин езугаар административтиг харыысалганы чүктээр апаар.

Айыттыг административтиг хоойлу-дүрүм үрээшкннеринге хамаарыштыр, хыналданы чорудуп турар. Тыва Республиканың Бойдус курлавырларының болгаш экология яамызы үе-шаанда медээлерни берип, арга-арыг ыяштарын садып-саарарының керээлерин, арга-арыг девискээрин хөлезилээр дугайында керээлер, дугуржулгалар, отчеттар дээш арга-арыг-биле холбашкан айтырыгларны сайгарып, тайылбыр ажылдарны чоруткан.

2019 чылда «ЕГАИС» порталынче арга-арыг участоктарының хөлезинин 19 керээге ат салып дужааган, 2018 чылга деңгээрге, ат салган болгаш дужааттыг документилерниң саны 17 хуу өскөн.

Бистиң корр.

ТАЙГАДА ХАР ЭРИП, БАДЫП ЭГЕЛЭЭН

Агаар-бойдус хенертен чылып, улуг-биче хемнерниң доштары, ырак тайга-сыннарда харлар эрип бадып эгелээрге, суг улгадып, үерлей берип болурун утпайн, баш удур белеткенири чугула. Ынчангаш ТР-ниң Бойдус курлавырларының болгаш экология яамызы дараазында сүмелерни берип турар.

- Суг оруунга, үерге таваржып болгу дег черлерни шинчилээр;

- Бригадаарны, оларның ажылдаар чурумун тургузар;

- Харылзажыр, дыңнадыр системаларны белеткээр;

- Чонга үер дугайында медеглээр, суг үерлээр дей берзе, канчаар алдынарының дугайында тайылбыр ажылдарын чорударына белеткенир.

Ук яамының ажылчын бөлүү сүт-хөлчүлерниң белеткелин хынаары-биле, сургакчылап үнүпкен.

Бистиң корр.

2020 ЧЫЛДА ДИСПАНСЕРИЗАЦИЯНЫ КЫМНАР ЭРТЕРИЛ?

Диспансеризация дээрге эмчи шинчилгезин долузу-биле эртери-дир. Ону эртер чылдагааны болза, сөөлгү үеде организмде чаа тыптып турар нептереңгей аарыгларны тодарадыры.

2019 чылдың май 6-да РФ-тиң Кадык камгалалының үндүрген доктаалына үндезилээш, 2020 чылда 1981, 1984, 1987, 1990, 1993, 1996, 1999 чылда төрүттүнген хамаатылар болгаш 40 хардан өрү назылыглар шупту эрткен турар ужурлуг.

Диспансеризацияны удаа-дараа эрттирген тудум, айыылдыг аарыглардан чоннуң аарыыры эвээжеп турар. Дыка хөй хоочураан аарыглар эгелеп чорда, кижиге көңгүс билдинмес болганындан, аарыг кижиге ону ханыладып ап болур. Сөөлгү үеде кижилерниң хораарына улуг салдарлыг болу берген хоралыг ыжыктар деп аарыгның диспансеризация үезинде тодараттынып турары кончуг эки. Чогуур үе-шаанда билдинип келген аарыгны эмнээр, аяп эртери чиик.

РФ-тиң кадык камгалалы чыл санында диспансеризация эртеринин чурумнарын эки талазынче өскерттип, чонга эпиг байдалдарны тургузар дээш, бар-ла аргаларны ажыглап турар. 2020 чылда кандыг-даа назылыг диспансеризация эрткен хамаатыларга хоралыг ыжыктар аарыын эге чадазында тодарадыры-биле чеди чаданы тургускан.

Бо чылдан эгелеп, 65 хардан өрү назылыг хамаатыларже кичээнгейни күштелдирер деп эмчилер санап турар. Ынчангаш дараазында аарыгларны

эге чадазында тып тодарадырын немээн:

Сөөк-даяк аарыы, кадыкшылының ниити байдалының дорайтаары, шаг-шинээ төнер, уттуучал апаары, угааны солудуу-даары дээн ышкыш оон-даа хөй назы-хар-биле деңге кээр аарыгларны тодарадырынче кичээнгейни эмчилер угландырып эгелээн.

Диспансеризация ийи чадалыг болур. **Бирээде**, бар-ла турган эмчилерге кирип, анализтер дужаар, шинчидер. **Ийде**, диспансеризацияның бир дугаар чадазының түңнелдеринге үндезилээш, бир эвес кандыг-бир аарыг тодараттыг болза, аарыгга хамаарыштыр тускай специалистиң ханы шинчилгезин эртер. Диспансеризация эртип тургаш, анкета долдурар, деңзилээр, узунун хемчээр, глюкоза болгаш холестеринни тодарадыры-биле хан анализин дужаар, чүрек, хан-дамыр аарыының айылын тодарадыр, рентген, ЭКГ-ни тырттырар, карак иштиниң хан базыышкынын, херээжен аарыглар шинчилгези, уруг савазынга туруп болгу дег ыжыктарны шинчилээр, эр улустуң ханының анализинден оларга хамааржыр аарыгларны (45 хардан өрү эр улуска), 40 хардан өрү назылыгларга ханның ниити анализи, кадык албан анализин 40 хардан өрү улуска, ФГДС 45 хардан өрү улуска, 40

хардан өрү назылыг херээжен улустуң эмиинге маммография эртери, 18 хардан өрү назылыг эр-даа, кыс-даа улуста хоралыг ыжыктарның бар-чогуң шинчири кирип турар. Бир эвес эмчиге шинчидип турар үеде хомудалдарын чедир чугаалавайн баар болза, аарыг тодараттынмай, 3 хире чыл болганда хоочурай бергеш билдинер. Диспансеризация эртип тура, нерви эмчизиниң, кулак, думчук эмчизиниң, карак эмчизиниң, кезер эмчиниң, бүүрек эмчизиниң, херээженнер эмчизиниң шинчилгезин албан эртер. Оон аңгыда, дараазында шинчилгелерни эртер: өкпеге рентген азы компьютерлиг томография, колоноскопия, ЭФГДС, ректороманоскопия, спирометрия.

Диспансеризацияның ийи дугаар чадазын эрткенниң соонда ооң түңнелдери-биле ниити аарыглар эмчизинге база катап кирер. Тускай эмчилер эрткен бижикилеринге үндезилээш, ниити аарыглар эмчизи бир эвес бир-ле аарыг тодараттыг болза, диагносту салыр.

Диспансеризация соонда кадыкшыл бөлүктери. Ол дээрге эмчилээр кижиниң кайы кадыкшыл бөлүүнге хамааржырын тодарадыры-дыр. Диспансеризация эртип каапкан соонда, кадыкшыл бөлүктөрү аайы-биле 3 аңгы бөлүккө чарар: **бирээде**, кандыг-даа аарыг-аржык чок кадык кижиге, **ийде**, халдавырлыг хоочураан аарыглар чок, **ынчалза-даа** ыңдыг аарыгларның тыптып келиринге барымдаалар бар кижиге, **үш дугаар бөлүккө**

дарый эмнээшкн алыр ужурлуг аарыг кижиге болур. **Ындыг таварылгада** аарыг кижиге диспансеризация эртип тургаш, тускай ханы шинчилгени кылар.

Кадыкшыл бөлүүн тодараткан соонда, диспансеризация эртип турган кижиге-биле ниити аарыглар эмчизи арга-сүмелерин кадып, чугаалажыр.

Назы четпээн бичии уруглар диспансеризация эртпес. Чүге дээрге олар уруглар садтары болгаш школаларда чыл санында эмчи шинчилгезин эртип турар.

Бир эвес силер диспансеризация эртер бетинде тускай эмчи шинчилгезин эртип-даа турган болзунарза, диспансеризацияны ыяап эртер силер. Халас эртер эмчи шинчилгезин чүгле график езугаар бодунуң эртер чылында эртип болур. Бир эвес силер эртер чылыңарны эрттирип алган болзунарза, график езугаар эртер үеңерни манал алгаш, дараазында ээлчээрде халас эртер апаар силер. Ындыг таварылгада профилактиктиг эмчи шинчилгезин эртип ап болур силер.

18 хар четкен хамаатылар диспансеризацияны 3 чыл болгаш, а 40 хардан өрү назылыглар чыл санында эртер ужурлуг. Анализтер дужаар бетинде чемнемес. Бир эвес чемненип алыр болза, анализтерниң түңнелдери шын эвес айтып, бар аарыглар безин тодараттынмай барып болур. Кадык албан анализи дужаар бетинде, 3 хонук бурунгаар-ла чаглыг зът, зът холумактыг чемнер, огурең, капуста дээн ышкыш хөй железолуг

болгаш хренниг чемнер чивес. Оон ыңай витаминер база ишлээни дээр. Чүге дээрге ол бүгү анализтерниң шын эвес болурунга улуг салдарлыг.

2018 чылдың октябрь айда РФ-тиң хоойлузунга диспансеризация эртип тура, төлевирлиг дыштаныр хүн дугайында доктаалды кириген. Ынчангаш үш чылда чаңгыс катап хамааты кижиге ажыл хүнүнде төлевирлиг дыштаныр хүнү ап болур эргелиг. А 55 хардан өрү назылыг херээжен улус болгаш 65 хардан өрү назылыг эр улус чыл санында ийи төлевирлиг дыштаныр хүнү ап болур.

Төлевирлиг дыштаныр хүнү кандыг-даа хүнде ап болур, ынчалза-даа ажылдың кидин түлүк харыысалгалыг үезинде чоруй барбазы-биле, баш бурунгаар ажыл берикчилеринге дыңнадып, чөпшээрдиң алганы дээр. Диспансеризация ажылы хоралыг ыжыктар аарыгларын тодарадып эмнээринге эки салдарлыг. Бо хемчегниң ачызында хоралыг ыжыктар аарыының 56 хуузу эртежи тодараттыг болган. Ындыг таварылгада аарыгны аяп эртери чиик. Оон-даа эки чүүл болза, эмиг бестеринде хоралыг ыжыктарның 80 хуузу бир дугаар чадазынга турда-ла, тодараттыганы өөрүнчү болган деп эмчилер санап турар. Чылдан чылче чон күзелдиг-биле эртип ап эгелээн. Чонну шыңгыы хамаарылгалыг болуп, диспансеризацияны эртип ап турарынче кыйгырдывыс.

ТР-ниң аарыгларга удур кадыкшылга төвү.

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

Шүлүк кыдыраажындан

ХӨӨРЕШКЕЙ БИС

Чалымы назын чылдарында
 Чаңгыс черге ойнап-хөгөп,
 Өскөн өөрүм сактып келгеш,
 Өзүм, баарым ажыш дээр-дир.
 Кара баштар агаргылаан
 Каш-ла санныг өөрлерим!
 Март 8-тиң байырлалын
 Куспактанчып уткуулунар!
 Арын көржүп, душчүп кээрге,
 Ала-чайгаар сергеп келгеш,
 Алыс боттуң сүлдө-сүзүү
 Аныяксып, күштер киригей.
 Гармошкага үдеттирип,
 Каткы-хөглүг танцы депкен
 Школачы чылдарывыс
 Шаанга киір хөөрешкей бис.
 Каш санныг боттарывыс
 Каткы-хөглүг шайлап, хөөрөп,
 Кадын кыстар аваларны
 Катап-катап ошкагылаай бис!

ТЫВА ЧОНУМ!

Үстүү дээрден чайгаар алзы
 Үезинде чаларап кээр,
 Үе-шагның эргилдези
 Үүлөзин күүсеткеш баар.
 Октаргайның делгеминде
 Ону солур хуулгаазын чок!
 Буян дилеп, агын чашкан
 Бурун чоннуң авыралы-дыр...
 Хаарып турар каржы сооктуг
 Харлыг кыштың чилчи үстүп,
 Частың башкы айын манап,
 Чанарыңа белеткенип тур.
 Сарыг шажын номналында
 Шагаа хүнүн 2020 чылдың
 Февральдың чээрби дөрте
 Моорлап кээрин айтып каан-дыр.
 Шагааавысты уткуп алгаш,
 Саңга салыр чемнер үстүн,
 Өрү дээрже курайлап каап,
 Өргүүлүңер тыва чонум!

САРЫГ-ООЛ САНЧЫ.
 Кызыл хоорай.

БОЙДУЗУМГА ЭРГЕЛЕНДИМ

Кылын харда дүвүлөндир бөөлөнгөн
 Чыкылама ажыг сооктуң сырыныңа
 Чагыларда шөйгөн дузак сыгайнып,
 Чайындылаан сугларывыс кылаңнай-дыр.
 Ыржым суурда ыттарның ээргилээрин,
 Ылаш чарган балдыларның дазылаарын,
 Алаак шөлде чылгы малым киштежинин,
 Арыг агаар хостуг тынып, дыңнап турдум.
 Эртеңги хүннүң херелдери чырыдарга,
 Хээлеп, сиилбээн мөңгүн дег чайынналган
 Аккыр кылаң харжыгажым чарашынып,
 Ала-чайгаар бойдузумга эргелендим.

В. КУУЛАР.
 Төвө-Хая суур.

ОРЛАН-ЭРЕС ХООЧУННАР

Сергей Шактарович Халбаажыкка

Калбак эзим, тайгаларның
 Кат-тоорук быжар өйде,
 Олурттунмас олче чүткүүр
 Орлан-эрес хоочуннар бар.
 Тандызындан сыстып үнгеш,
 Таваар аккан аржааннарга
 Кадыкшылын быжыктырып,
 Каксып, кирип чоруур улус.
 Сырткыыш тутса, балыктаар.
 Кочал туткаш, мөөгүлээр.
 Бойдус байлаан өйлүг алгаш,
 Болбаазын чем кылып алып.
 Пөштер үнүп, тоорук дозуп,
 Бөлүп чыгаш, чүктей кааптар,
 Чеден харны ашкан-даа бол,
 Черле шыдаар хоочуннар бар.

Чечекмаа ОССУР-ООЛ.
 Өвүр кожуун, Чаа-Суур суур.

ОФОРМЛЯЙТЕ ПОДПИСКУ НЕ ВЫХОДЯ ИЗ ДОМА

ПОЧТА
РОССИИ

на сайте
podpiska.pochta.ru

в мобильном приложении
 Почты России

через почтальона

Действие:
 На адрес получателя на дом до почтового ящика

Адрес:

ФИО получателя:

Местные отделения:
 2020 Янв Фев Мар Апр Май Июн Июл Авг Сент Октяб Нояб Дек

1 подписчик 1 мес. 2020 1-4 подписчика 1 мес. 2020 5-8 подписчиков 1 мес. 2020 9-12 подписчиков 1 мес. 2020

1 руб. 2 руб. 3 руб. 4 руб. 5 руб. 6 руб. 7 руб. 8 руб. 9 руб. 10 руб.

Мы заботимся о Вашей безопасности! Ваше здоровье — главный приоритет

Инструкция по оформлению подписки на печатную прессу через сайт PODPISKA.POSHTA.RU

- Выберете журнал и газету из 5 000 изданий:
 - по индексу,
 - по теме и профессиональным интересам,
 - по алфавиту,
 - по части названия,
 - из списка самых популярных
 - по полу и возрасту (детям, женщинам, опытным читателям, мужчинам).
- Выберите способ доставки.
- Введите данные получателя: адрес доставки, ФИО.
- Выберите период подписки.
- Пройдите простую процедуру регистрации или авторизуйтесь на сайте.
- Оплатите заказ.

Инструкция по оформлению подписки онлайн через МОБИЛЬНОЕ ПРИЛОЖЕНИЕ ПОЧТЫ РОССИИ

- Зайдите в мобильное приложение Почты России.
- В правом нижнем углу выберете раздел «Еще».
- Нажмите на строчку «Подписка на журналы и газеты».
- Выберете журнал и газету из 5 000 изданий:
 - по индексу,
 - по теме и профессиональным интересам,
 - по алфавиту,
 - по части названия,
 - из списка самых популярных
 - по полу и возрасту (детям, женщинам, опытным читателям, мужчинам).
- Выберите способ доставки.
- Введите данные получателя: адрес доставки, ФИО.
- Выберите период подписки.
- Пройдите простую процедуру регистрации или авторизуйтесь на сайте.
- Оплатите заказ.

солуннун сайтызы: //shyn.ru

электроннуг почтазы: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

Неделяның тиражы: 9733 кезек

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
 Тыва Республиканың Информатизация болгаш
 харылзаа яамызы.

Кол редакторнун хүлээлгезин күүседип турар
 В.Э. Чанзан.

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн адреси:
 667000. Тыва Республика
 Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
 Редактор — 2-01-35.
 Чарлал килдизи — 2-18-10
 Менеджер: Донгак Ч.Б. каб. 309

Солун чыскаакчылары:
 С.Н. Монгуш, Ч.Н. Мачык. — 2-17-94
 Корректорлар В.О. Куулар, Ч.О.
 Саая. — 2-17-94

Харылзаа, информация тех-
 нологиялары болгаш массалыг
 коммуникациялар адырынга хай-
 гаварал талазы-биле федералдыг
 албаннун Тыва Республика тала-
 зы-биле эргелели «Шын» солунну
 2012 чылдың декабрь 3-те бүрүт-
 кзэн. Херечилелдин дугаары — ПИ
 №ТУ17-00068.

Солунну «Тываполиграф» АН-ге парлаан.
 (Индекс: 667000. Тыва Республика, Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко, 1).
 Солунда парлалган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле
 дүүшпейн барып болур. Айыттыңан саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары
 дээр авторлар боттары харыылаар.

Чагыдылга индекси: хуу кижилерге — П6855, организацияларга — П6860
 Солун неделяда үш катал үнөр. Хемчээли 2 парлаар ама.
 Номери парлалгаже дужаатаны: график езугаар — 21.00, херек кырында — 19.50.
 Солун келбейн барганда, 2-11-52 телефонче долгаар.